

AFRIKAANS AS 'N TAAL VAN VERSOENING, RESTITUSIE EN NASIEBOU

Neville Alexander

Inleidende opmerkings

Dit is hoegenaamd nie aksiomaties dat 'n taal, wat gedurende ten minste twee belangrike tydperke in ons geskiedenis 'n appel van verdeeldheid was, onder veranderde omstandighede 'n taal van versoening en nasiebou kan word nie.¹ Tog is dit juis hoe ek die toekoms van Afrikaans in die breër konteks van 'n demokratiese, multikulturele en meertalige Suid-Afrika wil voorstel. Ten einde my argument na behore te staaf, wil ek die aandag op drie besonder problematiese aspekte in die geskiedenis van die taal wat ons Afrikaans noem, vestig. Ek sal my in die proses van 'n gedetailleerde uiteensetting weerhou en sal volstaan deur na die bruikbaarste verwysings te verwys, wat diegene wat die kwessies wat ek hier opper, in diepte wil ondersoek, verder kan opvolg. Die drie kwessies is

- die debat oor die oorsprong van Afrikaans;
- die kwessie van die rasgedrewe standaard van Afrikaans; en
- die nalatenskap van Bantoe-onderwys met betrekking tot die gedwonge gebruik van Afrikaans deur swart studente as onderrigmedium voor 1976

[Opmerking Vertaler: word nie in hierdie teks gedek nie]

Die keuse val op hierdie drie kwessies, juis omdat die drie gesamentlik en afsonderlik die dialektiese spille vorm waaróm die taal se lot en toekoms as 't ware kan, en waarskynlik gaan wentel. In plaas van die stigma “taal van die onderdrukker” kan Afrikaanssprekers, net soos die sprekers van elke ander taal in Suid-Afrika, daarna streef dat hul moedertaal met die stralekrans van 'n taal van bevryding en eenwording omgewe sal word en kan hulle dit inderdaad ook vir hul taal bereik. Hierdie voorstel mag, vir die huidige, utopies klink, maar dit is gebaseer op werklike aksies en verhoudings wat op hierdie tydstip aan die gebeur is.

¹ Paneelinsette tydens die konferensie: *Spreek, Thetha, Talk: 'n Suid-Afrikaans-Nederlandse dialoog oor die dinamika van taal, kultuur en erfenis*, 22 – 23 September 2009, Universiteit van die Wes-Kaap.

Voordat ek hierdie kwessies een vir een aanpak, laat my dit duidelik stel dat die verstaanbare tendens dat mense neig om “tale” aan sekere, dikwels bepalende, kousale kwaliteite te wil toeskryf, soortgelyk is aan die manier waarop fetisje in pre-industriële gemeenskappe aangewend word om sosiale of natuurkragte waaroor hulle skynbaar nie beheer het nie, te besweer. Dit is ’n gedragswyse of ’n ingesteldheid wat op ’n pre-wetenskaplike geestesgesteldheid dui en een wat ons moet transendeer as ons enigsins wil hoop om bloot redelike, wat nog te sê rasonele vlakke van diskoers en konstruktiewe dialoog te bewerkstellig.

Die onmiddellike onderwerp waarop hierdie stelling betrekking het, is die siening wat steeds algemeen gehuldig word dat “Afrikaans” ’n rassistiese en onderdrukkende taal is. Deur sekere houdings van sommige moedertaalsprekers met die taal self gelyk te stel, word ’n elementêre, dog potensieel gevaarlike kategoriese fout begaan. Indien sodanige bedryfsmodus veralgemeen sou word, sal min tale swakker vaar as die Engelse taal, gedagtig aan sommige van die gruwels en verskriklike plundering wat met die vestiging van die Britse Ryk en die VSA se ryk geassosieer word.

Die oersonde

Afrikaans, so word aangevoer², het sy beslag as taal gekry toe slawe van Asiese herkoms en slawe uit Afrika, sowel as die Khoekhoen-mense Hollands moes aanleer om in ’n groeiende kolonie van die HOIK in interaksie met hul meesters en met mekaar te kon oorleef en funksioneer. Dit is, myns insiens, die eenvoudigste en duidelikste algemene stelling oor die herkoms van Afrikaans, ’n stelling waaroor almal met ’n belang by die saak, kan saamstem. As dit nie die geval was nie, as die Hollanders die sistematiese uitwissing van inheemse volke sou volvoer het, en as die goeie burgers van Holland en Zeeland in grootskaalse kolonisasie belang gestel het, sou daar vandag ’n vorm van Hollands gewees het wat in dieselfde verhouding tot Algemeen Beskaafde Nederlands sou staan as wat Amerikaanse, Australiese en inderdaad ook Suid-Afrikaanse Engels tot Standaardengels staan. Die debat of Afrikaans ’n Kreoolse taal met ’n Hollandse basis of ’n Hollandse dialek is, is soos ek dit sien, net nog ’n weerspieëling van ons Filistynse beheptheid met “ras”. Want, daar kan aanvaar word dat as dit ’n Kreool was, erken sou moes word dat die deurslaggewendste bydrae tot die ontwikkeling van die taal dié van die nie-Europese

² Groenewald, soos aangehaal in Giliomee 2003:4.

segment onder die moedertaalsprekers is en, omgekeerd, dat as dit 'n dialek van Hollands was wat tot 'n geringe mate deur kontak met tale van 'n Afrika- en Asiese herkoms beïnvloed is, dan sou aanvaar moes word dat moedertaalsprekers van Europese herkoms die deurslaggewende bydrae gelewer het.

Ek huiwer om in die huidige konteks enigsins verder hierop in te gaan; dit is al oor die afgelope 110 jaar vanuit die onderskeie protagoniste se verskillende blikhoëke breedvoerig en op verskillende tye, tot 'n mindere of meerdere mate, deurdink.³ Wat egter wel relevant is, is om voor te stel dat kundiges wat hulle op hierdie gebied toespits, die hele idee van kreolisering heroorweeg in lyn met die tipe benadering wat innoverende geleerdes soos Salikoko Mufwene (2008) toenemend voorstaan. Dit is 'n herlees van die gegewe gebaseer op 'n besef dat alle tale hul beslag as “Kreole” gekry het en dat dié wat deur onlangse en kontemporêre vakkundigheid as sodanig bestempel word - op enkele, indien enige, uitsonderings na - gekenmerk word deur die feit dat hulle op sekere beduidende maniere deur nie-Europese mense, wat sonder uitsondering slawe of huurknegte was, gevorm is. As die argument tot sy logiese gevolgtrekkings gevoer word, wil dit voorkom of die gedagte van 'n “Kreoolse taal” stellig 'n rassistiese konstruksie kan wees. Ek is nóg bevoeg, nóg geneë om die kwessie in hierdie stadium verder te voer. Dit wil egter vir my voorkom of Afrikaanse, Hollandse en ander geleerdes die uitdaging om die ganse debat oor die oorsprong en ontwikkeling van Afrikaans te heroorweeg en selfs in 'n gans nuwe paradigma te hergiet, behoort aan te pak. So 'n gesamentlike onderneming sal een van talle verhoë vir Afrikaans skeep waarvandaan Afrikaans geprojekteer kan word as 'n taal van versoening en vereniging.

Dankie en tramakassie

Met hierdie proposisie begeef ons ons inderdaad in die mynvelde van dit wat ek as die rasgedrewe standaard van die Afrikaanse taal bestempel. Dit is nou nóg die plek, nóg die geleentheid om op die fel polemiek oor die ontologiese status van die gedagte van “'n taal” in te gaan. Ek het self, net soos andere, ook hierdie potensieel uiters kreatiewe debat aangeroen met twee onlangse bydraes⁴ in reaksie op Makoni en

³ Kyk Davids 1994 vir verwysings.

⁴ *Evolving African approaches to the management of linguistic diversity*, hoofrede gelewer by die AILA-Konferensie op 24 August 2008 in Essen, Duitsland. *Street and standard: managing language in contemporary Africa*, toespraak gelewer by die International Conference on Everyday Multilingualism in Eisenstadt, Oostenryk, 13-15 Junie 2008.

Pennycook (2007) wat die kwessie formeel te berde gebring het. Laat my volstaan deur my siening te herhaal dat hierdie polemieë in wese 'n debat is oor die dualiteit van alle sosiale verskynsels, i.e., die feit dat sosiale konstruksies, afhangend van die sosiohistoriese konteks en politieke aanwending daarvan, tegelyk syn en wordend, dinge en prosesse, naamwoorde en werkwoorde kan wees. 'n Uitvloeisel van hierdie proposisie is dat enige teorie van sosiale konstruktivisme noodwendig hierdie gedagte van dualiteit in een of ander vorm impliseer. Die konkrete kwessie wat in alle gevalle aangespreek moet word, het te make met hoekom en hoe die kontinuum tussen straat en standaard verbreek word.

Dit in ag genome, behoort dit duidelik te wees dat Afrikaner nasionalisme vanweë sy rassistiese impetus, 'n rasgedrewe standaard moes skeep. Dit was dus, volgens streng *Risorgimento*-nasionalistiese terme nie eens ware nasionalisme nie! Die klassieke grondbeginsel van *Risorgimento* - nasionalisme: *Die taal is gans die volk* (in sy oorspronklike Vlaamse formulering) word deur elke riglyn wat tot onlangs toe deur die skeppers van die standaardisering van die taal in die onderskeie fases van haar wording daargestel is, genegeer. Ter illustrasie verwys ek na die heel vroegste besprekings wat op 14 Augustus 1875 'n aanvang geneem het toe die Genootskap van Regte Afrikaners, 'n paar kilometer noordoos vanwaar ons vandag beraadslaag, tot die gevolgtrekking gekom het dat

[...] (dit) nie genoeg is om 'Hottentots Afrikaans' te skryf en te lees nie; die tyd het gekom om vas te stel hoe die 'beskaafde' deel van die bevolking Afrikaans praat en reëls vir die taal te formuleer. (Giliomee 2003:5).

Dominee Du Toit, wat erken word as die leier van die eerste Afrikaanse taalbeweging, het onderskei tussen die drie vorms van Afrikaans wat kwansuis deur die vernames (*Here*), die (wit) boere of burgers (*Boere*) en die "*Hottentotte*", oftewel die klas van knegte, gepraat is en het dit duidelik gemaak dat hy in sy literêre baanbrekerswerk doelbewus by die taal van die *Boere* gehou het. Die standaard was dus onweerlegbaar en vanuit die staanspoor doelbewus rasgedrewe en hierdie "Afrikaans" was inderdaad 'n "witmanstaal", soos wat menige Afrikaner nasionalis waarskynlik later sou verkondig. Uiteraard is "wit" in hierdie konteks gelyk gestel aan "beskaafd". In sy bydrae tot Vernie February se baanbrekerspublikasie⁵ verwys Hein Willemsse na die feit dat E.C. Pienaar in sy *Die Triomf van Afrikaans*, wat in 1943 verskyn het, 'n

⁵ February, Vemon. 1994. *Taal en Identiteit: Afrikaans en Nederlands*. Kaapstad: Tafelberg. (p. 151)

keuse ten gunste van “die onvervalste volkstaal [...] in sy mees beskaafde, d.i. *onder beskaafde Afrikaners* mees gebruiklike vorm” uitgeoefen het (Betonning deur Willemse). Alhoewel die voorbeelde uiteraard aansienlik aangevul kan word, is dit onnodig om verder daaroor uit te wei.

Alhoewel ek nie met alles wat hy oor die onderwerp geskryf het saamstem nie, is Fritz Poneis se standpunt in dieselfde volume (p.106) by uitstek redelik en selfs profeties wanneer hy sê

Standaardafrikaans beleef ’n goue eeu, maar het nou ’n keerpunt bereik, wat belangrike konsekwensies het vir die taal self en vir die instellings wat Afrikaans ondersteun.

Kan ons Afrikaans herstandaardiseer? Behoort ons dit te doen? Is dit voldoende om die taal gewoon te “demokratiseer”, soos wat Christo Van Rensburg⁶ ’n paar jaar gelede aan die hand gedoen het? Is daar nie nou ’n historiese geleentheid vir ons om die standaard in ’n buigsamer vorm te giet nie, ’n vorm wat onder andere ’n groter en meer verteenwoordigende ruimte vir die bydrae van Kaapse en Oranje Rivier-Afrikaans bied, nie alleen ten opsigte van die taal se leksikon nie, maar ook ten opsigte van die taal se morfologie en fonologie? So ’n onderneming sou byvoorbeeld dieselfde waarde aan beide “tramakassie” en “dankie” heg, net soos wat ons in Engels sonder ’n sweem van semantiese verwarring of evaluasie sê “I am told” of “I am informed” [...]. Volkskrywers of toonaangewende skrywers, joernaliste en ander literêre kunstenaars mag dalk uiteindelik toelaat dat sulke sinonieme in spesifieke kontekste differensieel gebruik word om spesifieke nuanses aan te dui of te beklemtoon, maar dit sou ’n organiese ontwikkeling wees wat voortspruit uit die konseptuele gelykheid wat moedertaalsprekers aan die twee gebruike van die taal toeken. Die linguistiese verryking en kulturele *ambiance* wat daarop volg, stel die taal nogeens in staat om ’n instrument van vereniging en sosiokulturele *toenadering* te wees. Die waagmoedigste en verbeeldingrykste kunstenaars het natuurlik nie op die leksikoloë gewag om hulle in te haal nie. Dit is egter die laasgenoemdes wat die “standaard stel” en dit is hulle wat oortuig moet word dat ’n woord soos “tramakassie”, met die verduideliking, “sinoniem van dankie”, in die HAT behoort te verskyn. Pleks lees ons “sinoniem vir ‘dankie’” en omgekeerd. Totdat dit gebeur, sal

⁶ In Webb 1992

alle verwysings na die ander vorme van Afrikaans noodwendig die domein van folklore of eksotisme bly, i.e., die verwysings sal niks meer as 'n beleefde, paternalistiese en polities korrekte kniebuiging voor die Onafwendbare wees nie. Wat meer algemeen en relevant is, is dat hierdie onderneming Afrikaanse linguïste op die voorpunt van die debat oor standaardisasie sou plaas, waar die tendens is om die omvangrykheid van die aanvaarbare vorms en woordeskat van die relevante taal te verruim. Dan sou ons nie langer so 'n ondeurdringbare muur tussen straat en standaard wat mense vervreem, oprig as wat tans die geval is nie.

Restituisie en regstellende aksie

Tot nou toe het my analise hom bemoei met die moedertaalsprekers van Afrikaans, i.e., om die anachronistiese afgrond wat die meeste wit Afrikaanse moedertaalsprekers van die meeste swart Afrikaanse moedertaalsprekers van die taal skei, te oorbrug. Ons leef egter in 'n uiters meertalige politieke entiteit, een waarin ons, hetsy goed of sleg, 11 amptelike tale het. Eerder as om die geskiedenis van hierdie bedeling te herhaal, wil ek 'n proposisie wat, so glo ek, tot ons skade geïgnoreer word, so duidelik as moontlik stel.

Omdat apartheid 'n sistematiese program van regstellende aksie vir wit Suid-Afrikaners, en in die besonder vir wit, Afrikaanssprekende Suid-Afrikaners was, en in die afwesigheid van 'n sosiale rewolusie, waarvan een van die resultate sou wees dat die base van weleer alles wat hulle verwerp of opgebou het, sou verloor, sou enige onderhandelde skikking wat nie vir regstellende aksie voorsiening gemaak het nie, as 'n blatante uitverkoop verwerp word deur diegene wat teen apartheid, en daarbenewens ook teen rasse-kapitalisme gestry het. Die implementeringsmodaliteite van hierdie program in post-apartheid Suid-Afrika is, om die minste te sê, onpeilbaar ontwrigtend en dikwels selfs destabiliserend, grootliks omdat die oorspronklike konseptualisering van die grootste gedeelte van die program op dieselfde rasse-kategorieë wat aan Suid-Afrika se koloniale apartheidsverlede gestalte gegee het, gebaseer is, eerder as wat dit op die hedendaagse feit van benadeling, ongeag hoe dit gedefinieer word, gebaseer is.

Ek kan nie hier kritiek lewer op die projek van Regstellende Aksie en Swart Ekonomiese Bemagtiging nie, behalwe deur dit weer duidelik te stel dat die program, in soverre sy konseptualisering en implementering saamsweer om die koloniale apartheidskategorieë van ras en die daarmee gepaardgaande subnasionale identiteite te

verskans, die Groot Gat grawe waarin ons, of ons kinders, net soos die honderde duisende van Rwanda, noodwendig gaan verdwyn.

Benadeling kan op vele ander maniere, sonder hierdie ramspoedige uitwerking, aangespreek word. Daaronder is die gebruik van taal as 'n sosiale en ekonomiese hulpbron en as 'n instrument van restitusie. Die “wonder van Afrikaans” (nog een van ons talle Suid-Afrikaanse wonderwerke!) hou vele onbedoelde voordele in - ek noem dit Mefistofeliaanse gevolge⁷. In die nastrewing van hul seksionalistiese en rassistiese projek het die Afrikaner nasionaliste, onder andere, 'n laag hoogs bekwame taalkundiges geskep, mense wat hulle meesterlik van hul taak kwyt om woordeboeke, koerante en tydskrifte te skep, radio - en TV-programme te maak, en hoogs bedrewe is in IKT, en wat talle ander vaardighede in die allesomvattende domein van taalgebruik bemeester het. Niks is en kan meer vanselfsprekend wees as om hierdie vaardighede te werf en in te span om ander Afrikatale te help om dieselfde vlak van moderniteit en gesofistikeerdheid te bereik nie. Ek het elders verwys na enkele voorwaardes vir die sukses van so 'n projek⁸. Ek verwys weer na die baanbrekerswerk wat die Buro van die Woordeboek van die Afrikaanse Taal aan die Universiteit van Stellenbosch, die Taalfasiliteringsprogram aan die Universiteit van die Vrystaat, die Stigting vir Bemagtiging deur Afrikaans, Die Afrikaanse Taalraad en talle ander in hierdie konteks doen.

Afrikaans, Afrikaner, Afrikaan

Ek wil hierdie inset afsluit deur te wys op een van die belangrikste plekke waar vele van die honde in ons verlede gesneuwel lê. Ek huldig die mening dat diegene wat voortgaan om hulself “Afrikaners” te noem, sal moet besef dat die enigste manier waarop hierdie subnasionale identiteit ooit deur alle Suid-Afrikaners aanvaar kan word, is as dit van sy anti-swart historiese bagasie gestroop sou word en op die wesentlike tema van anti-imperialisme, waarin dit as bewuste strategie gekonstrueer is, herbou sou word. Een van die implikasies van dit wat ek tot dusver gesê het, is dat Afrikaans, die taal, ten spyte van al die pogings om dit as 'n “witmanstaal” uit te maak, nie aan “die Afrikaner” behoort nie; dit behoort aan almal wat Afrikaans praat, in die besonder aan haar moedertaalsprekers. Algemeen Beskaafde, sogenaamde

⁷ Ich bin der Geist, der stets das Böse will, aber stets das Gute schafft“ (Mefistofeles in Goethe se *Faust*).

⁸ Die noodsaak van universiteite vir die oorlewing van die nie-dominante tale in Suid Afrika. In Giliomee et al 2001.

Standaardafrikaans behoort *wel* aan “die Afrikaner”, veral die Afrikaner nasionaliste wat, soos Dr Johnson sou gesê het dit maar kan hou! Hulle het dit as ’n doelbewuste ras-eksklusiewe manier van praat, skryf, voel, dink en kommunikeer bedink. As “Afrikaner” weer sy oorspronklike geografiese betekenis van “synde van Afrika”, in Engels “African” (teenoor “Europeër”, “Asiër”, “Amerikaner” en Australasiër”) wil behou, sal dit ’n elegante variasie op “Afrikaan” wees, daardie eiesoortige maaksel wat op ons afgeforseer is deur die toe-eiening deur middel van benaming van Afrikaniteit deur wit, Afrikaanssprekende Suid - Afrikaners.

Identiteite is sosiale konstruksies. Hulle kan gedekonstrueer word, of andersins gerekonfigureer word. In alle ander Germaanse tale is die term “Afrikaner” die ekwivalent van die Engelse - met die uitsondering van *Suid-Afrikaanse Engels* - woord “African”, of die Xhosa term “Umafrika”. Net in Afrikaans het dit ’n rassedimensie. Wanneer die dag aanbreek dat diegene wat trots is om hulself “Afrikaner” te noem aan hulself in terme van Umafrika dink, dan sal dit nie langer nodig wees vir Afrikaanssprekers om op die agtervoet te verkeer nie. Hierdie prestasie is in die nuwe Suid-Afrika uiters haalbaar, ongeag hoe hard die hiënas ook al van regs af mag kerm.

Verwysings

- Alexander, Neville. 2001. Die noodsaak van universiteite vir die oorlewing van die nie-dominante tale In Suid Afrika. In Giliomee, Hermann and Schlemmer, Lawrence. (reds). 2001. *Kruispad. Die Toekoms van Afrikaans as Openbare Taal*. Kaapstad: Tafelberg.
- Alexander, Neville. 2008. Street and standard: managing language in contemporary Africa. Toespraak gelewer by die International Conference on Everyday Multilingualism in Eisenstadt, Oostenryk, 13-15 Junie 2008. Ongepubliseerde mimeo
- Alexander, Neville. 2008. Evolving African approaches to the management of linguistic diversity. Hoofrede gelewer by die AILA-Konferensie, 24 Augustus 2008 in Essen, Duitsland. Ongepubliseerde mimeo.
- February, Vernon. 1994. *Taal en Identiteit: Afrikaans en Nederlands*. Kaapstad: Tafelberg
- Giliomee, Hermann. 2003. *The Rise and Possible Demise of Afrikaans as a Public Language*. (PRAESA Occasional Papers No. 14). Kaapstad: Project for the Study of Alternative Education, Universiteit van Kaapstad.
- Groenewald, Gerald. 2003. Khoikhoi, slaves and the genesis of Afrikaans; A historiographical perspective from Hesselen to Den Besten. In Giliomee 2003.
- Makoni, Sifree and Pennycook, Alastair (reds). 2007. *Disinventing and Reconstituting Languages*. Cleveland: Multilingual Matters Ltd.
- Mufwene, S. 2008. *Language Evolution. Contact, Competition and Change*. London and New York: Continuum.
- Ponelis, Fritz. 1994. Standaardafrikaans in oorgang. In February 1994.
- Van Rensburg, Christo. 1992. Die demokratisering van Afrikaans. In Webb, Victor. (red.). 1992. *Afrikaans na Apartheid*. Pretoria. J.L. van Schaik.